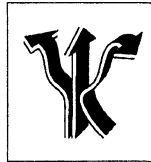

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

МАУП

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
для самостійного вивчення дисципліни
«Запобігання та реагування на надзвичайні ситуації»
(для бакалаврів)**

Київ 2018

Підготовлено професором кафедри управління персоналом та економіки праці
Колпаковим В.М.

Затверджено на засіданні кафедри управління персоналом та економіки праці (протокол №8 від 19 березня 2018 р.)

Схвалено Вченою радою ННІМЕФ Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол №3 від 19 березня 2018 р.)

Колпаков В.М. Методичні рекомендації для самостійного вивчення дисципліни «Запобігання та реагування на надзвичайні ситуації» (для бакалаврів). – К. : МАУП, 2018. – 24 с.

Методична розробка містить пояснювальну записку, навчально-тематичний план вивчення дисципліни «Запобігання та реагування на надзвичайні ситуації» (для бакалаврів), методичні вказівки для самостійного вивчення кожної теми, тестові завдання до кожного модулю, контрольні питання, критерії оцінювання знань студентів при підсумковому контролі, список рекомендованої літератури.

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП),
2018

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Дисципліна «Запобігання та реагування на надзвичайні ситуації» зорієнтована на забезпечення майбутніх фахівців знаннями застосування засобів, що забезпечують безпеку життя та діяльності людини в соціальній та екологічній системах. Саме розуміння моделі загальної безпеки суспільства та держави дасть змогу усвідомити студенту весь комплекс потреб людини, який забезпечить стабілізацію психічного стану за рахунок відчуття особистої захищеності індивіда і суспільства від реальних та потенційних загроз та ризиків.

Навчальна програма дисципліни «Запобігання та реагування на надзвичайні ситуації» побудована за вимогами предметно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах. Основними організаційними формами вивчення дисципліни є лекції, семінарські та практичні заняття, виконання індивідуальних завдань, самостійна робота студентів.

З метою засвоєння слухачами навчального матеріалу дисципліни можуть використовуватися самостійні завдання: підготовка рефератів, виконання контрольних робіт тощо.

Самостійна робота студентів є складовою навчального процесу, суттєвим чинником у формуванні вміння навчатися, активізації засвоєння студентом знань та їх реалізації, основним засобом опанування навчального матеріалу в поза аудиторний час.

Мета самостійної роботи студентів — сприяння засвоєнню в повному обсязі навчальної програми дисципліни «Запобігання та реагування на надзвичайні ситуації» та формування самостійності як важливої освітньої та професійної якості, сутність якої полягає у систематизації, плануванні та контролі власної діяльності.

Завдання самостійної роботи студентів – засвоєння певних знань, умінь, навичок, закріплення та систематизація здобутих знань, їх застосування при виконанні практичних завдань та творчих робіт, а також виявлення прогалин у системі знань із предмету «Запобігання та реагування на надзвичайні ситуації».

Зміст самостійної роботи студента з дисципліни «Запобігання та реагування на надзвичайні ситуації» визначається навчальною програмою дисципліни, методичними матеріалами, завданнями викладача.

Самостійна робота студента забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення навчальної дисципліни «Безпека життєдіяльності»: підручниками, навчальними та методичними посібниками, методичними матеріалами для самостійної роботи студентів, конспектом лекцій, періодичними виданнями тощо.

Самостійна робота студентів з навчальної дисципліни «Запобігання та реагування на надзвичайні ситуації» організовується з дотриманням низки вимог:

- надання детальних методичних рекомендацій щодо виконання роботи;

- забезпечення можливості творчого підходу у виконанні роботи, не обмежуючи освітній процес виконанням стандартних завдань;
- підтримка у процесі виконання самостійної роботи постійного взаємозв'язку між викладачем та студентами.

Студенти, які розпочинають вивчати дисципліну «Безпека життєдіяльності», мають інформуватися викладачем щодо організації самостійної роботи, її форм та видів, термінів виконання, форм контролю та звітності, кількості балів за виконання завдань.

Перелік завдань для самостійної роботи, форми її організації та звітності, термін виконання та кількість отриманих балів за виконані завдання, визначаються викладачем кафедри при розробці робочої навчальної програми дисципліни (розділу «Самостійна робота студентів»).

Організація і контроль процесу та змісту самостійної роботи і її результатів здійснюються викладачами кафедри.

Оцінки (бали), одержані студентами за виконання різних видів самостійної роботи, фіксуються викладачами і доводяться до відома студентів.

1. НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЗАПОБІГАННЯ ТА РЕАГУВАННЯ НА НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ»

№ п.п	Назва модулю і теми
Змістовий модуль I. Система безпеки життєдіяльності	
1.	Безпека життєдіяльності як науковий напрям
2.	Організація функціонування системи безпеки життєдіяльності людини та законодавче забезпечення системи.
3.	Ризик – орієнтований підхід до безпеки життєдіяльності людини.
Змістовий модуль II. Природне середовище та його вплив на людину	
4.	Природне середовище як необхідна складова життєдіяльності людини. Гігієна довкілля.
5.	Людина як біологічна і соціальна істота. Особливості функціонування організму людини, фізіологічна та психологічна надійність людини
6.	Фізичні, хімічні та біологічні чинники біосфери та їх комплексний вплив на життєдіяльність людини
Змістовий модуль III. Техногенне середовище та його значення для безпечної життєдіяльності людини	
7.	Техногенне середовище – середовище життя і діяльності людини
8.	Основи безпеки робочих зон.

9.	Негативні виробничі фактори, їх біологічна дія та заходи щодо зменшення шкідливого впливу чинників виробничого середовища на людину.
Змістовий модуль IV. Соціальне середовище та життєдіяльність людини.	
10.	Соціальне середовище – необхідна умова існування людства. Сприятливі та небезпечні фактори соціального середовища.
11.	Стан здоров'я населення України, основні фактори ризику та найнебезпечніші захворювання.
Змістовий модуль V. Життєдіяльність людини в умовах надзвичайних ситуацій.	
12.	Надзвичайні ситуації природного, техногенного, соціально-політичного характеру та їх вплив на життєдіяльність людини.
13.	Система цивільної оборони, її основні завдання і організація діяльності.
Всього : 72 години	

2. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

для самостійного вивчення кожної теми

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. Система безпеки життєдіяльності.

Тема 1. Безпека життєдіяльності як науковий напрям

Безпека життєдіяльності як наука і навчальна дисципліна. Зв'язок БЖД з іншими науками і дисциплінами. Система БЖД та її основні підсистеми: охорона навколишнього середовища; охорона здоров'я населення; охорона праці; санітарно-епідеміологічна, пожежна, транспортна, радіаційна та інші види безпеки.

Теми рефератів

1. Огляд наукових публікацій за темою заняття.
2. Безпека життєдіяльності в системі наук: місце і призначення.
3. Охорона навколишнього середовища як вагома складова розвитку сучасного суспільства.
4. Проблеми охорони навколишнього середовища

Контрольні питання і навчальні завдання

1. Зв'язок БЖД з іншими науками і дисциплінами.
2. О навколишнього середовища.
3. Охорона здоров'я населення.
4. Охорона праці.
5. Санітарно-епідеміологічна, пожежна, транспортна, радіаційна та інші види безпеки.

6. Основи державної політики в галузі охорони праці.

Література: [3, 7, 17, 19, 20, 23, 31, 38, 40, 41, 53]

Тема 2. Організація функціонування системи безпеки життєдіяльності людини та законодавче забезпечення системи.

Структура та зміст документів щодо передбачення або зменшення рівня вірогідного пошкодження. Контроль за їх виконанням.

Цілі та мета політики охорони праці. Законодавчі та нормативні акти системи управління охороною праці.

Законодавство України з охорони праці. Закон України «Про охорону праці». Законодавство про працю. Державне соціальне страхування. Державні нормативні акти з охорони праці. Державний нагляд, відомчий, громадський та регіональний контроль за охороною праці.

Колективний та трудовий договір і охорона праці. Охорона праці жінок, неповнолітніх та інвалідів.

Нормативно-правові акти з охорони праці: державні, державні міжгалузеві, державні галузеві, відомчі, державні стандарти Системи стандартів безпеки праці.

Теми рефератів

1. Огляд наукових публікацій за темою заняття.
2. Забезпечення розвитку ефективної системи охорони праці.
3. Удосконалення процесу управління системою охорони праці.
4. Законодавство України з охорони праці: зміст та призначення.
5. Колективний та трудовий договір і охорона праці в НЗ.
6. Сутність та призначення державного соціального страхування.
7. Система нагляду за охороною праці.

Контрольні питання і навчальні завдання

1. Структура та зміст документів з передбачення або зменшення рівня вірогідного пошкодження.
2. Цілі та мета політики охорони праці
3. Нормативно-правові акти з охорони праці.
4. Що таке колективний трудовий договір?
5. Охарактеризувати систему стандартів безпеки праці.
6. Сутність охорони праці жінок, неповнолітніх та інвалідів.

Література: [1, 3, 4, 6, 7, 8, 16, 20, 27, 30, 31, 42, 45, 47]

Тема 3. Ризик – орієнтований підхід до безпеки життєдіяльності людини.

Людина як об'єкт техногенного середовища. Діяльність людини як джерело небезпек. Сучасне техногенне та соціальне середовище як похідна діяльності людини. Безпека та небезпека життя та діяльності в соціумі. Людина як суб'єкт системи управління безпекою життя та діяльності.

Визначення та формалізація терміна «ризик». Загальна характеристика ризику. Природний екологічний ризик. Техногенний екологічний ризик. Чинники ризиків екологічної небезпеки. Соціальний, медичний та екологічний аспект ризику в соціумі.

Антропогенний вплив на природне середовище. Протиріччя що визначають екологічний ризик в XXI столітті. Глобальні екологічні проблеми. Стійкий екологічно безпечний розвиток суспільства. Екологічне законодавство.

Класифікація ризиків. Компоненти, що характеризують ризик. Окремі види ризиків: індивідуальний, колективний, прийнятний, мотивований (обґрунтований) та немотивований (необґрунтований) та характеристика управління ними. Коефіцієнт індивідуального ризику. Загальні розрахунки ризику. Визначення прийнятного ризику. Збитки та їх аналіз. Принцип Алара. Метод дерева відмов та його застосування. Можливості управління ризиком. Загальна схема управління ризиками.

Розвиток цивілізації та управління ризиком. Оцінка ризику впливу антропогенних чинників на безпеку і здоров'я людини. Управління ризиком як група рішень що направлені на зменшення, мінімізацію та оптимізацію ризику. Проблеми і завдання ризик-орієнтованого підходу. Аналіз ризику – найважливіша складова управління безпекою.

Екологічна безпека та нормування. Екологічні стандарти та інструменти.

Теми рефератів

1. Огляд наукових публікацій за темою заняття.
2. Людина як об'єкт техногенного середовища.
3. Сучасна діяльність людини як джерело небезпек.
4. Аналізу соціальних, екологічних, психологічних ризиків пов'язаних з професійною діяльністю;
5. Ризик – орієнтований підхід до безпеки життя та діяльності людини.
6. Глобальні екологічні проблеми: сучасний стан та перспективи вирішення.
7. Протиріччя у визначенні екологічного ризику в XXI столітті.
Соціальний, медичний та екологічний аспект ризику в соціумі.

Контрольні питання і навчальні завдання

1. Визначення та сутність терміну «ризик».
2. Антропогенний вплив на природне середовище.
3. Стійкий екологічно-безпечний розвиток суспільства.
4. Природний екологічний ризик.
5. Техногенний екологічний ризик.
6. Чинники ризиків екологічної небезпеки.
7. Компоненти, що характеризують ризик.
8. Розкрити сутність принципу Алара.
9. Метод дерева відмов та його застосування.
10. Розкрити загальну схему управління ризиками.
11. Проблеми і завдання ризик-орієнтованого підходу.
12. Екологічні стандарти та інструменти.

Література: [3, 7, 17, 19, 20, 23, 31, 35, 38, 40, 41]

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. Природне середовище та його вплив на людину

Тема 4. Природне середовище як необхідна складова життєдіяльності людини. Гігієна довкілля.

Природа та соціальне буття людини. Сучасна специфіка взаємодії суспільства і природи. Соціальна система як складно організоване впорядковане ціле, що охоплює окремих індивідів і соціальні спільноти в процесі спільної діяльності. Соціоекосистема як саморегульована система з динамічною рівновагою. Закономірності розвитку і функціонування соціальних систем. Засади прийняття рішень і формування політики.

Людське суспільство та середовище його існування. Соціум як стійка соціальна спільнота, що характеризується єдністю умов життєдіяльності населення. Умови існування людини в сучасному соціумі. Довкілля як сукупність умов проживання людини. Абіотичні умови проживання – абіотичне середовище біосфери. Біотичне середовище і біотичні умови для забезпечення життєдіяльності людини. Роль суспільства в забезпечення потреб та інтересів людей. Загальний контекст управління в галузі охорони довкілля.

Ймовірність виникнення негативного впливу чинників природного чи техногенного походження. Моніторинг довкілля.

Теми рефератів

1. Огляд наукових публікацій за темою заняття.
2. Організація захисту певних соціальних груп людей від шкідливого і небезпечного впливу довкілля та соціуму.
3. Інституційні засади охорони довкілля.
4. Безпека життя та діяльності як науковий напрям.
5. Організація функціонування системи безпеки діяльності людини.
6. Законодавче забезпечення системи безпеки життя та діяльності людини.
7. Міжнародна співпраця з екологічних питань загальнодержавного значення.
8. Стратегічне та оперативне планування охорони довкілля.

Контрольні питання і навчальні завдання

1. Соціум як стійка соціальна спільнота.
2. Довкілля як сукупність умов проживання людини.
3. Абіотичні умови проживання – абіотичне середовище біосфери.
4. Біотичне середовище і біотичні умови для забезпечення життєдіяльності людини.
5. Управління в галузі охорони довкілля.
6. Соціоекосистема як саморегульована система з динамічною рівновагою.

Література: [3, 7, 17, 19, 20, 23, 31, 38, 40, 41, 53]

Тема 5. Людина як біологічна і соціальна істота. Особливості функціонування організму людини, фізіологічна та психологічна надійність людини.

Вплив абіотичних та біотичних, природних та техногенних факторів на організм людини. Подразнення. Збудження. Адекватні та неадекватні подразники. Реакції організму на вплив факторів навколишнього середовища. Поняття про природні ресурси: вичерпні та невичерпні; ті, що відновлюються, і ті, що не відновлюються; їх значення для існування людства.

Соціальний та екологічний аспекти науково-технічної революції. Соціально-екологічна політика держави. Проблеми оптимізації та гармонізації системи «суспільство-природа». Моделювання та прогнозування впливу соціально-екологічних процесів на діяльність в соціумі. Міжнародний досвід.

Теми рефератів

1. Огляд наукових публікацій за темою заняття.
2. Довкілля як сукупність умов проживання людини.
3. Закономірності розвитку і функціонування соціальних систем.
4. Роль суспільства в забезпечення потреб та інтересів людей.
5. Сучасна специфіка взаємодії суспільства і природи.
6. Моделювання та прогнозування впливу соціально-екологічних процесів на діяльність в соціумі.

Контрольні питання і навчальні завдання

1. Проаналізувати соціальний та екологічний аспекти науково-технічної революції
2. Розглянути моделювання та прогнозування впливу соціально-екологічних процесів на діяльність в соціумі.
3. Природа та соціальне буття людини.
4. Адекватні та неадекватні подразники.
5. Фізіологічна та психологічна надійність людини.
6. Медичні та психологічні огляди персоналу

Література: [3, 7, 17, 19, 20, 23, 31, 38, 40, 41, 53]

Тема 6. Фізичні, хімічні та біологічні чинники біосфери та їх комплексний вплив на життєдіяльність людини.

Генотип та фенотип. Онтогенез. Системи тканин та органів, що сприймають дію факторів довкілля. Аналізатори. Рецептивні поля. Рефлекторна діяльність організму. Рефлекторна дуга. Безумовні та умовні рефлекси. Захисні механізми організму та їх регуляція. Гомеостаз та особливості його підтримки. Екзогенні хімічні речовини та норми їх ГДК у воді, атмосферному повітрі, ґрунті, харчових продуктах, продовольчій сировині, виробничому середовищі. Комплексне нормування екзогенних хімічних речовин у довкіллі.

Віддалені наслідки дії хімічних факторів довкілля на організм людини. Онкогенна, мутагенна, тератогенна, ембріотоксична дія та інші.

Теми рефератів

1. Огляд наукових публікацій за темою заняття.
2. Системи тканин та органів, що сприймають дію факторів довкілля.
3. Захисні механізми організму та їх регуляція.
4. Комплексне нормування екзогенних хімічних речовин у довкіллі.
5. Віддалені наслідки дії хімічних факторів довкілля на організм людини.

Контрольні питання і навчальні завдання

1. Що таке генотип та фенотип?
2. Онтогенез: сутність, значення
3. Аналізатори. Рецептивні поля.
4. Рефлекторна діяльність організму.
5. Що таке рефлекторна дуга?
6. Безумовні та умовні рефлекси.

Література: [3, 7, 17, 19, 20, 23, 31, 38, 40, 41, 53]

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III. Техногенне середовище та його значення для безпечної життєдіяльності людини

Тема 7. Техногенне середовище – середовище життя і діяльності людини

Поняття про техногенне середовище як похідну історичного і соціального розвитку людства. Урбанізація та її вплив на існування людини. Небезпечні та шкідливі фактори техногенного середовища. Технічний вплив на довкілля: промислові викиди та скиди; виробничі та побутові відходи; застосування пестицидів, гербіцидів і мінеральних добрив у сільському господарстві; зрошувальна та осушувальна меліорація; енергетичне забруднення.

Фізичні забруднювачі: властивості, вплив на стан атмосфери, гідросфери, літосфери та біосфери. Наслідки впливу фізичних забруднювачів на оточуюче природне середовище. Хімічне забруднення та його основні властивості. Вплив хімічних забруднювачів на стан наземних та водних екосистем. Проблема чистої води. Взаємодія фізичних та хімічних забруднювачів.

Теми рефератів

1. Огляд наукових публікацій за темою заняття.
2. Техногенне середовище як похідна історичного і соціального розвитку людства.
3. Урбанізація та її вплив на існування людини.
4. Небезпечні та шкідливі фактори техногенного середовища.
5. Технічний вплив на довкілля: проблеми та наслідки.

6. Проблеми застосування пестицидів, гербіцидів і мінеральних добрив у сільському господарстві.

Контрольні питання і навчальні завдання

1. Що таке небезпечні фактори техногенного середовища?
2. Що таке шкідливі фактори техногенного середовища?
3. Фізичні забруднювачі: властивості, вплив на стан атмосфери, гідросфери, літосфери та біосфери.
4. Хімічне забруднення та його основні властивості.
5. Взаємодія фізичних та хімічних забруднювачів.

Література: [3, 7, 17, 19, 20, 23, 31, 38, 40, 41, 53]

Тема 8. Основи безпеки робочих зон.

Урахування проблем безпеки при розробці, проектуванні та виготовленні техніки. Надійність та безпека технічних систем і технологічних процесів. Ергономічні основи безпеки праці. Ергономіка як важливий чинник покращення умов праці.

Робоче місце. Класифікація типів робочих місць за різними ознаками. Сучасна модель робочого місця. Вимоги до організації робочих місць: інформаційні, економічні, технічні, організаційні, гігієнічні, естетичні та ергономічні. Вимоги та оцінка ергономічності робочих місць, виробничого середовища, обладнання та інформаційного забезпечення діяльності.

Гігієна праці та виробнича санітарія. Фактори санітарно-гігієнічних умов праці. Повітря робочої зони. Шкідливі речовини в повітрі робочої зони, їх визначення та нормування. Шкідливі речовини в робочій зоні та їх основні джерела. Заходи попередження надходження шкідливих речовин до робочої зони. Допустимі норми наявності шкідливих речовин у повітрі робочої зони

Естетичні основи безпеки праці. Параметри естетичного клімату. Роль кольору у виробничому середовищі. Призначення та сфера застосування сигнальних кольорів. Знаки безпеки праці: вказівні, заборонні, попереджувальні та приписувальні. принципи їх побудови та роль у виробничій діяльності людини.

Теми рефератів

1. Огляд наукових публікацій за темою заняття.
2. Впровадження сучасних методів та прийомів оптимізації та ергономічності професійної діяльності;
3. Ергономіка як важливий чинник покращення умов праці.
4. Ефективність і структура відпочинку.
5. Санітарно-гігієнічні вимоги до персоналу.
6. Психологічні аспекти підвищення рівня безпеки праці.
7. Роль кольору у виробничому середовищі.
8. Напрями наукової організації праці в апараті управління навчальним закладом.
9. Знаки безпеки праці: принципи їх побудови та роль у виробничій діяльності людини.

Контрольні питання і навчальні завдання

1. Праця та її фізіолого-психологічні особливості.
2. Характеристика шкідливих речовин в повітрі робочої зони.
3. Визначення та нормування шкідливих речовин.
4. Гігієна праці та виробнича санітарія.
5. Гігієнічне нормування.
6. Ергономічні основи безпеки праці.
7. Робоче місце: класифікація, сучасна модель, вимоги до організації.
8. Вимоги до організації робочих місць.
9. Естетичні основи безпеки праці.
10. Сигнальні кольори.
11. Знаки безпеки праці.

Література: [2,3, 5, 6, 16, 21, 28, 30, 36, 37, 39, 44, 46, 49]

Тема 9. Негативні виробничі фактори, їх біологічна дія та заходи щодо зменшення шкідливого впливу чинників виробничого середовища на людину.

Праця та її фізіолого-психологічні особливості. Значення адаптації в трудовому процесі. Небезпечні психофізіологічні та шкідливі виробничі чинники. Психологічні аспекти підвищення рівня безпеки праці.

Освітлення виробничих процесів. Види освітлення. Значення світла для працездатності та здоров'я людини.

Безпека процесів праці. Шум, інфразвук, ультразвук у робочій зоні. Основні характеристики шуму, інфра- та ультразвуку та їх вплив на людину. Випромінювання в робочій зоні: теплові, електромагнітні, лазерні, іонізуючі. Джерела випромінювань: основні поняття, їх характеристики. Біологічна дія випромінювань. Способи та засоби захисту персоналу від випромінювань. Особливості роботи з відеотерміналами та заходи попередження шкідливого впливу терміналів на операторів ПЕОМ. Електробезпека. Пожежна безпека. Система попередження пожеж. Система пожежного захисту.

Впровадження, функціонування та вдосконалення системи управління охороною праці для організації ефективної та безпечної праці. Психофізіологічні особливості в організації безпечної та ефективної праці.

Теми рефератів

1. Огляд наукових публікацій за темою заняття.
2. Значення адаптації в трудовому процесі.
3. Значення світла для працездатності та здоров'я людини.
4. Психологічні аспекти підвищення рівня безпеки праці.
5. Психофізіологічні особливості в організації безпечної та ефективної праці.
6. Особливості роботи з відеотерміналами та заходи попередження шкідливого впливу терміналів на операторів ПЕОМ.

Контрольні питання і навчальні завдання

1. Безпека процесів праці
2. Освітлення в процесі праці.
3. Визначення та нормування шкідливих речовин.
4. Гігієна праці та виробнича санітарія.
5. Гігієнічне нормування.
6. Способи та засоби захисту персоналу від випромінювань
7. Впровадження, функціонування та вдосконалення системи управління охороною праці для організації ефективної та безпечної праці.

Література: [2,3, 5, 6, 8, 16, 20, 27, 30, 31, 37, 39, 46, 49]

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV. Соціальне середовище та життєдіяльність людини.

Тема 10. Соціальне середовище – необхідна умова існування людства. Сприятливі та небезпечні фактори соціального середовища.

Соціальне середовище, його особливості та характерні риси. Діяльність як основна форма буття людини. Людина як соціальна істота. Діяльність та поведінка особистості. Основні небезпечні фактори соціального середовища, їх витоки, причини виникнення. Роль соціального розшарування суспільства у виникненні небезпек. Форми соціальних небезпек: воєнна, політична, побутова. Наслідки господарської, військової діяльності як соціальна небезпека. Проблема відходів. Тероризм як одна з найважчих соціальних небезпек. Попередження соціальних небезпек.

Теми рефератів

1. Огляд наукових публікацій за темою заняття.
2. Основні небезпечні фактори соціального середовища, їх витоки, причини виникнення.
3. Діяльність як основна форма буття людини.
4. Людина як соціальна істота.
5. Роль соціального розшарування суспільства у виникненні небезпек.

Контрольні питання і навчальні завдання

1. Соціальне середовище, його особливості та характерні риси.
2. Діяльність та поведінка особистості.
3. Форми соціальних небезпек.
4. Воєнна небезпека.
5. Політична небезпека.
6. Побутова небезпека.

Література: [1,3,4, 5, 6, 8, 16, 20, 27, 30, 31, 42, 45, 47]

Тема 11. Стан здоров'я населення України, основні фактори ризику та найнебезпечніші захворювання

Здоров'я населення як інтегральний критерій оцінки стану навколишнього середовища. Виникнення стресових ситуацій та розвиток стресового стану. Основні етапи формування стресу. Психічний та фізіологічний стресовий стан. Стресостійкість організму. Адаптивні пристосування організму до стресу. Здоровий спосіб життя як складова ефективності самоконтролю в професійній діяльності

Травматизм та професійні захворювання. Заходи щодо їх запобігання. Розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань. Комісія з розслідування нещасного випадку. Завдання та функції комісії з розслідування нещасного випадку

Оцінка стану охорони праці та пільги і компенсації за несприятливі умови праці. Соціальні та економічні питання охорони праці.

Темати рефератів

1. Огляд наукових публікацій за темою заняття.
2. Забезпечення індивідуального захисту працівників.
3. Здоров'я населення як інтегральний критерій оцінки стану навколишнього середовища.
4. Виникнення стресових ситуацій та розвиток стресового стану.
5. Соціальні та економічні питання охорони праці.
6. Здоровий спосіб життя як складова ефективності самоконтролю в професійній діяльності
7. Розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань.

Контрольні питання і навчальні завдання

1. Що таке небажана подія?
2. Визначення факту небажаної події.
3. Проаналізувати оцінку стану охорони праці.
4. Основні етапи формування стресу
5. Стресостійкість організму
6. Травматизм та професійні захворювання.
7. Пільги і компенсації за несприятливі умови праці.

Література: [1,3,4, 5, 6, 8, 16, 20, 27, 30, 31, 42, 45, 47, 49,52]

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ V. Життєдіяльність людини в умовах надзвичайних ситуацій.

Тема 12. Надзвичайні ситуації природного, техногенного, соціально-політичного характеру та їх вплив на життєдіяльність людини..

Надзвичайні ситуації, їх визначення та ознаки. Класифікація надзвичайних ситуацій за масштабами, наслідками, характером процесів і явищ, галузями господарства тощо. Основні причини, джерела і можливі наслідки техногенних надзвичайних ситуацій. Поняття про “стійкість об’єкту”

в умовах надзвичайних ситуацій. Порогове значення класифікаційної ознаки надзвичайної ситуації. Джерело надзвичайної ситуації. Рівні надзвичайних ситуацій. Загальні та класифікаційні ознаки надзвичайних ситуацій. Заходи щодо підвищення стійкості роботи промислових об'єктів у надзвичайній ситуації: ті, що проводяться постійно; за сигналами оповіщення; під час раптового виникнення надзвичайної ситуації.

Надзвичайні ситуації техногенного, природного, соціально-політичного та воєнного, економічного, соціального, інформаційного, змішаного та іншого характеру. Наукова діяльність як фактор ризику. Розвиток нових біотехнологій.

Теми рефератів

1. Огляд наукових публікацій за темою заняття.
2. Застосування законів та нормативно-правових документів з метою забезпечення соціальної та екологічної безпеки діяльності.
3. Техногенне середовище – середовище життя і діяльності людини.
4. Надзвичайні ситуації та їх вплив на життя та діяльність людини.
5. Наукова діяльність як фактор ризику.
6. Виникнення, протікання та подолання надзвичайних ситуацій: участь громадськості.
7. Розвиток нових біотехнологій: плюс і мінус - сучасний стан та наслідки для суспільства.

Контрольні питання і навчальні завдання

1. Надзвичайні ситуації, їх визначення та ознаки.
2. Поняття про «стійкість об'єкта» в умовах надзвичайних ситуацій.
3. Що таке загроза виникнення надзвичайних ситуацій?
4. Класифікація надзвичайних ситуацій.
5. Причини виникнення, вид прояву, сфера, наслідки, терміни та масштаби прояву надзвичайних ситуацій.
6. Надзвичайні ситуації техногенного, природного характеру.
7. Надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру.
8. Надзвичайні ситуації воєнного характеру.
9. Надзвичайні ситуації економічного характеру.
10. Надзвичайні ситуації соціального характеру.
11. Надзвичайні ситуації інформаційного характеру.
12. Надзвичайні ситуації змішаного та іншого характеру.

Література: [3, 7, 17, 19, 20, 23, 31, 38, 40, 41, 53]

Тема 13. Система цивільної оборони, її основні завдання і організація діяльності.

Захист населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій. Загальні положення та основні принципи захисту населення і територій. Основні напрями, мета та завдання захисту населення і територій.

Національна безпека України. Цивільна оборона – мета, завдання, особливості функціонування. Цивільна оборона об'єкта: мета і завдання;

організація; нормативно-правове, фінансове і матеріальне забезпечення. Підготовка об'єкта до цивільної оборони: планування, організація, навчання персоналу, контроль. Організація та контроль діяльності цивільної оборони.

Основні заходи захисту населення і територій. Оповіщення та інформування. Спостереження і контроль. Укриття у захисних спорудах. Евакуаційні заходи. Евакуація населення: мета, способи, організація, матеріально-технічне забезпечення. Обов'язки громадян при підготовці до евакуації та під час її проведення.

Індивідуальні засоби захисту. Інженерний, біологічний, медичний, радіаційний і хімічний захист. Режим функціонування систем захисту населення і територій. Фінансове і матеріальне забезпечення заходів захисту населення і територій. Дія населення в надзвичайних ситуаціях.

Теми рефератів

1. Огляд наукових публікацій за темою заняття.
2. Концепція захисту населення, загроза та виникнення надзвичайних ситуацій.
3. Система цивільної оборони, її основні завдання і організація діяльності.
4. Особливості функціонування організму людини в стресових ситуаціях.
5. Евакуація населення: мета, способи, організація, матеріально-технічне забезпечення.
6. Основні заходи захисту населення і територій.
7. Захист населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій.

Контрольні питання і навчальні завдання

1. Цивільна оборона: мета, завдання, особливості функціонування.
2. Підготовка об'єкта до цивільної оборони: планування, організація, навчання персоналу, контроль.
3. Оповіщення та інформування.
4. З'ясувати обов'язки громадян при підготовці до евакуації та під час її проведення.
5. Розглянути індивідуальні засоби захисту.
6. Інженерний, біологічний, медичний, радіаційний і хімічний захист.
7. Евакуаційні заходи: сутність призначення, механізми.

Література: [3, 6, 7, 17, 19, 20, 23, 27, 31, 38, 41, 46]

3. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.

1. Природа та соціальне буття людини.
2. Характеристика складових соціальної системи.
3. Характеристика складових екологічної системи.
4. Довкілля як сукупність умов проживання людини.
5. Абіотичні умови проживання – абіотичне середовище біосфери.

6. Біотичне середовище і біотичні умови для забезпечення життєдіяльності людини.
7. Надзвичайні ситуації, їх визначення та ознаки.
8. Причини виникнення, вид прояву, сфера, наслідки, терміни та масштаби прояву надзвичайних ситуацій.
9. Характеристика типів надзвичайних ситуацій в соціальній та екологічній системах.
10. Класифікація надзвичайних ситуацій в соціальному середовищі та їх характеристика.
11. Класифікація надзвичайних ситуацій в екологічному середовищі та їх характеристика.
12. Заходи запобігання виникнення надзвичайних ситуацій.
13. Планування превентивних заходів щодо надзвичайних ситуацій в соціальній сфері.
14. Планування превентивних заходів щодо надзвичайних ситуацій в екологічній сфері.
15. Джерела надзвичайних ситуацій.
16. Механізми оцінки надзвичайних ситуацій.
17. Класифікація ризиків.
18. Ризик в соціальних системах.
19. Ризик в екологічних системах.
20. Управління ризиком.
21. Методи спостереження та контролю у визначенні потенційно небезпечних джерел.
22. Екологічні стандарти та інструменти.
23. Цивільний захист як система.
24. Цивільна оборона: мета, завдання, особливості функціонування.
25. Законодавчо-нормативна база цивільного захисту населення.
26. Соціальний захист в Україні як система.
27. Підготовка об'єкта до цивільної оборони: планування, організація, навчання персоналу, контроль.
28. Індивідуальні засоби захисту.
29. Евакуаційні заходи: сутність, призначення, механізми здійснення.
30. Система інформування та оповіщення.
31. Механізми проведення евакуаційних заходів.
32. Ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій.
33. Основні етапи з'ясування та відновлювальні роботи.
34. Структура рятувальних та невідкладних робіт.
35. Основи безпеки під час робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.
36. Класифікація неконтрольованих факторів.
37. Надзвичайні ситуації у навчальному закладі.
38. Заходи запобігання та реагування на надзвичайні ситуації.
39. Цілі та мета політики охорони праці
40. Сутність охорони праці жінок, неповнолітніх та інвалідів.

41. Розслідування нещасного випадку.
42. Пільги і компенсації за несприятливі умови праці.
43. Праця та її фізіолого-психологічні особливості.
44. Освітлення в процесі праці.
45. Гігієна праці та виробнича санітарія.
46. Етапи розвитку системи охорони праці.
47. Призначення та функції служби охорони праці .
48. Навчання працівників з охорони праці. Роль і місце інструктажу.
49. Умови допуску працівників до роботи.
50. Ергономічні основи безпеки праці.
51. Робоче місце: класифікація, сучасна модель, вимоги до організації.
52. Естетичні основи безпеки праці.
53. Знаки безпеки праці. Сигнальні кольори.
54. Принципи ергономіки робочого часу.
55. Ергономічні вимоги до діяльності менеджера.
56. Оцінка здатності особистості до управлінської діяльності.
57. Психічне та фізичне здоров'я в професійній діяльності.
58. Шляхи і етапи підвищення працездатності менеджера.
59. Структура особистості. Індивід, особистість, індивідуальність.
60. Вікові та статеві психофізичні особливості особистості та вимоги щодо роботи з людьми.

4. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТА

при підсумковому контролі

Контроль знань з дисципліни «Запобігання та реагування на надзвичайні ситуації» складається з трьох блоків планових заходів:

- 1) поточний контроль знань студентів;
- 2) модульний контроль знань студентів;
- 3) підсумковий контроль знань студентів.

Загальна підсумкова оцінка (в балах) складається з суми балів за результатами поточного контролю знань, модульного контролю та за виконання завдань, що виносяться на іспит Під час заліку студент може набрати 1-20 балів.

Підсумковий контроль знань з даної дисципліни проводиться у формі іспиту за білетами, кожен з яких включає 2 питання. Відповідь на кожне питання білета оцінюється окремо з диференціацією в від 1 до 10 балів.

Відповідь на кожне з питань білета оцінюється в:

10 балів — якщо відповідь студента :

- є повною, правильною та обґрунтованою;
- вказує на високі знання усієї програми навчальної дисципліни, з використанням різноманітних методів наукового аналізу тощо;
- свідчить про знання назв і змісту передбачених програмою документів (для найважливіших – необхідно знати рік їх прийняття);

5 балів – якщо відповідь студента має недоліки:

- є неповною, не містить усіх необхідних відомостей по темі питання;
- є не зовсім правильною у розкритті змісту понять, категорій, закономірностей, назв та змісту нормативно-правових актів тощо;
- не є аргументованою: не містить посилань на нормативно-правові акти (у разі необхідності), інші джерела, аналізу відповідних теорій, концепцій, наукових течій і т. ін. свідчить про наявність прогалин у знаннях студента;

1 бал – якщо студент не відповів на поставлене запитання, або відповідь є неправильною, не розкриває сутності питання, або допущені грубі змістовні помилки, які свідчать про відсутність знань у студента або їх безсистемність та поверховість, не вміня сформулювати думку та викласти її, незнання основних положень навчальної дисципліни.

Порядок оцінювання знань студентів за результатами вивчення дисципліни

№	Форма оцінювання знань	Кількість балів	Результат
1	Оцінювання поточної роботи за модуль, в т. ч. :	від 1 до 80 балів в т. ч.:	
1.1	Виконання обов'язкових завдань: 1. систематичне відвідування лекційних занять; 2. активна роботи протягом модулю, участь у семінарах;	до 57 бали, з них: 1. до 17 балів; 2. до 40 балів;	
1.2	Проходження модульного контролю знань (5 модулів)	до 35 балів	
2	Оцінювання на іспиті	від 1 до 20 балів	проходження підсумкового контролю знань з дисципліни у формі іспиту

Результат заліку складається з суми балів, одержаних за відповіді на всі питання.

Загальне підсумкове оцінювання знань студентів здійснюється з урахуванням результатів оцінювання поточної роботи за модуль (в діапазоні від 1 до 57 бали), модульного контролю (від 1 до 7 балів), та результатів екзамену (від 1 до 15) за 100-бальною системою оцінювання.

На покращення кінцевого результату підсумкового оцінювання можуть вплинути, отримання студентом протягом семестру, додаткові (мотивуючі) 5 балів: за ініціативу в процесі вивчення дисципліни, творчий підхід у виконанні робіт, додаткову участь у освітньо-науковій роботі.

**Таблиця відповідності шкали оцінювання ECTS
з національною системою оцінювання в Україні**

Оцінка за бальною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	Визначення	Оцінка за національною шкалою
90-100	A	Відмінно - відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок	5 (відмінно)
82-89	B	Дуже добре - вище середнього рівня з кількома помилками	4 (добре)
75-81	C	Добре - в загальному правильна робота з певною кількістю значних помилок	
67-74	D	Задовільно - непогано, але зі значною кількістю недоліків	3 (задовільно)
60-66	E	Достатньо - виконання задовольняє мінімальні критерії	
35-59	FX	Незадовільно – серйозне доопрацювання з можливістю повторного складання	2 (незадовільно)
1-34	F	Незадовільно - необхідна серйозна робота з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	

5. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Закон України «Про вищу освіту» від 17 січ. 2002 р. №2984-III // Офіц. вісник України. – 2002. - №8. – С. 1-43.
2. Закон України «Про колективні договори і угоди» // Закони України. – К. : Ін-т законодавства, 1997. – т. 6.
3. Закон України “Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1809-14>
4. Закон України «Про Освіту» від 23.03.96 № 100/96 ВР: Законодавство України про освіту: зб. законів. – К.: Парламентське вид-во, 2002. – С. 3-28.
5. Законодавство України «Про охорону праці» : у 3 т. – К., 1995. – т.1. – С. 265-291.
6. Закон України «Про пожежну безпеку» від 17 груд. 1993 р. // Законодавство України про охорону праці. – т. 3. – С. 507-530.
7. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 17 жовтня 2007 р. N 880-р «Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року». // <http://www.kmu.gov.ua>

8. Про затвердження Положення про державний вищий заклад освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 верес. 1996 р. № 1074 //Освіта України: Нормативно-правові документи. – К.: Міленіум, 2001. – С.429-446.
9. Державна уніфікована система документації. Основні положення: ДСТУ 3843-99. – К. : Держстандарт України, 2000. – 8 с.
10. ДК 010-98. Державний класифікатор управлінської документації. – К., 1999.
11. ДСТУ 2392-94. Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення. Чинний від 1995-01-01. – К., 1994.
12. ДСТУ 2628-94. Системи оброблення інформації. Оброблення тексту. Терміни та визначення. Чинний від 1995-01-07. – К., 1994.
13. Кодекс законів про працю України . – К. : Паливода, 2007. – 104 с.
14. Проект Національного стандарту України «Інформація та документація. Управління документацією» (ISO 15489-1 «Information and documentation – Records management»). – К. : Держстандарт України, 2005.
15. Типове положення про роботу уповноважених трудових колективів з питань охорони праці : затв. наказом Держ. ком. України з нагляду за охороною праці // Законодавство України про охорону праці. – т.1. – С. 336-341.
16. Типове положення про навчання, інструктаж і перевірку знань працівників з питань охорони праці : затв. наказом Держ. ком. України з нагляду за охороною праці від 4 квітня 1994 р. № 30 // Законодавство України про охорону праці. – т.1. – С. 424-458.
17. *Андрейцев В.І.* Право екологічної безпеки : навч. та науково-практич. посіб. – К. : Знання-Прес, 2002.– 332 с.
18. Безпека життєдіяльності: підруч./ [Ред. Цапко В.Г.]. - К.: Знання, 2018. - 397 с.
19. Безпека життєдіяльності людини: конспект лекцій/ [Ред. Чубук В. В.]. - Х.: ІНЖЕК, 2008. - 360 с.
20. *Бедрій Я. І.* Безпека життєдіяльності: навч. посіб./ Бедрій Я. І. - К.: Кондор, 2009. - 286 с.
21. Безпека праці: ергономічні та естетичні основи : навчальний посібник / С.О.Апостолук [та ін.]. – К. : Знання, 2016. – 215 с.
22. *Бегун В.В.* Безпека життєдіяльності (забезпечення соціальної, техногенної та природної безпеки) : навч. посіб. / В.В.Бегун, І.М.Науменко. – К., 2014.– 328 с.
23. *Білявський Г.О.* Основи екології: теорія та практика : навч. посіб. / Г.О.Білявський, Л.І.Бутченко.– К.:Лібра, 2016.– 368 с.
24. *Богиня Д.П., Грیشнова О.А.* Основи економіки праці. – 3-тє вид. – К. : Знання-Прес, 2002. – 313 с.
25. *Боголіб Т.М.* Управління фінансами вищих навчальних закладів // Фінанси України, 2003.- №9. - С.26-31.
26. *Гайченко В.А.* Основи безпеки життєдіяльності людини : навч. посіб. / В.А.Гайченко, Г.М.Коваль, Є.П.Буравльов.– 3-ге, перероб. і доп.– К. : МАУП, 2006.– 440 с.– Рек.
27. *Гандзюк М.П.* Основи охорони праці : Підручник / М.П.Гандзюк, Є.П.Желібо, М.О.Халімовський.– 3-е вид.– К.: Каравела, 2016.– 392 с.

28. *Геврик Є.О.* Гігієна праці на виробництві: Навч. посіб./ Є.О.Геврик, Н.П.Пешко.– К. : Ельга, Ніка-центр, 2014.– 280 с.
29. *Геврик Є. О.* Техніка безпеки : навч. посіб./ О.Геврик Є., Г.В.Сомар, Н.П.Пешко.– К. : Зовн. торг., Ельга, 2006.– 316 с.
30. *Гогіташвілі Г.Г.* Системи управління охороною праці: Навч. посіб.– Львів: Афіша, 2002.– 320 с.
31. *Горячев С. Ф.* Безопасность жизнедеятельности и медицина катастроф.– Ростов н/Д:Феникс, 2006.– 576 с.
32. *Грішнова О.А.* Економіка праці та соціально-трудова відносини : підручник. – К. : Знання, 2004. – 535 с.
33. Екологічне право України : підручн. / Гетьман А.П., Шульга М.В., Попов В.К.; ред. Гетьман А.П. – Х. : Право, 2006.– 382 с.
34. Екологічне управління : підручник / Шевчук В.Я., Саталкін Ю.М., Білявський Г.О. та ін.– К. : Либідь, 2006.– 432 с.
35. *Ілляшенко С.М.* Управління екологічними ризиками інновацій : монографія / С.М.Ілляшенко, В.В.Божкова / за ред. Ілляшенко С.М.– Суми : ВТД Університетська книга, 2006.– 214 с.
36. *Корольчук М.С.* Психофізіологія діяльності: Підруч.– К.:Ельга, Ніка-Центр, 2004.– 400 с.
37. *Кулініч І. О.* Психологія управління: навч. посіб/ Кулініч І. О. - К.: Знання, 2018. - 292 с.
38. *Малофеев В.И.* Социальная экология : учеб. пособие. – М. : Дашков и Ко, 2013.– 260 с.
39. *Орбан-Лембрик Л.Е.* Психологія управління : посіб.– К.:Академвидав, 2003.– 568 с.
40. *Перга Т.* Екологічні ризики. Конкуренентоспроможним державам глобалізація не страшна // Віче, 2004.-№7.– С.43-45.
41. *Рибриста С.В.* Правові засади забезпечення екологічної безпеки в Україні/ С.В.. Вісник господарського судочинства, 2009.- №6. - С.44-49.
42. *Соловійов В.П.* Наукове забезпечення процесів ліквідації наслідків екологічно небезпечної діяльності // Екологічний вісник, 2004.-№1-2.– С.29-30.
43. *Тимофеева С.С.* Экологический менеджмент. – Ростов н/Д:Феникс, 2007.– 352 с.
44. *Тимош І.М.* Основи фізіології та психології праці: Посіб.– Тернопіль: Економічна думка, 1999.– 168 с.
45. *Хриков Є.М.* Управління навчальним закладом: Навч. посіб. - К.: Знання, 2006. - 365 с.
46. *Хромченко В.Г.* Цивільна оборона: навч. посіб. - К.: Кондор, 2008. - 264 с.
47. *Цимбалюк І.* Психологія управління: навч. посіб. - К.: Професіонал, 2008. - 624с.
48. *Шамова Т.И.* Управление образовательными системами : учеб. пособие/ Т.И.Шамова, Т.М.Давыденко, Г.Н.Шибанова.- М.: Академия, 2002.- 384 с.
49. *Щекин Г.* Организация и психология управления персоналом : учеб.-метод. пособие. – К. : МАУП, 2002. – 832 с.
50. Економіка труда : учебник / под. ред. П.Э. Шлендер, Ю.П. Кокина. – М. :

Юристь, 2002.

Додаткова

51. *Адамчук В.В., Ромашов О.В., Сорокина М.Е.* Экономика и социология труда : учеб. для вузов. – М. : Юнити, 1999. – 407 с.
52. *Ануфрієва Н.* Імідж викладача ВНЗ у контексті проблем педагогічного спілкування/ Н.Ануфрієва. // Персонал, 2008.- №3-4. - С.77-81.
53. *Бакало Н.В.* Фактор екології і його вплив на соціально-економічний розвиток людства//Екологічний менеджмент.-К.:МАУП,2006.– С.63-66.
54. *Безопасность жизнедеятельности /Авт.-сост. Кузнецов И.Н.– М.; Мн. : Изд-во деловой и учебной литературы : Амалфея, 2002.– 464 с.*
55. *Безпека життєдіяльності : навч. посіб./ за ред. Я. Бедрія.– Львів : Афіша, 2000.– 275 с.*
56. *Белова Л.О.* Становлення системи управління навчально-виховним процесом у вищих навчальних закладах України: нові умови та нові вимоги// Педагогіка і психологія, 2002.- №3. - С.27-29.
57. *Брюховецька О.В.* Особливості стилів управління керівників загальноосвітніх навчальних закладів / О.В. Брюховецька// Коломінські читання: Матеріали Першого Міжнар. наук. форуму, присвяч. пам'яті д-ра психології наук проф. Коломінського Н.Л., м. Київ, МАУП, 28 берез. 2007 р..- К.: МАУП, 2007. - С.217-221.
58. *Виноградський М.Д.* Менеджмент в організації : навч. посіб. / М.Д.Виноградський, А.М.Виноградська, О.М.Шканова. – 2-ге вид., виправлене. – К. : Кондор, 2002. – 654 с.
59. *Демчук В.С.* Основи освітнього менеджменту/ Демчук В.С. - К.: Ленвіт, 2007. - 263 с.
60. *Жариков Е.С.* Психология управления : Книга для руководителя и менеджера по персоналу. – М. : МЦФЭР, 2002.– 512 с.
61. *Кишкель Е.Н.,* Управленческая психология : учеб.– М. : Высшая школа, 2002.– 270 с.
62. *Мармаза О. І.* Інноваційні підходи до управління навчальним закладом. - Вип. 11-12(23-24). – Х. : Основа, 2004. - 240 с.
63. *Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф.* Основа менеджмента. – пер. з англ. – М. : Дело, 1998. – 704 с.
64. *Міжрегіональна Академія управління персоналом: Наукова, організаційна, навчально-виховна, методична діяльність, соціальний розвиток та міжнародні зв'язки (аналітичний звіт): Звіт про діяльність у 2003 році. - К.: МАУП, 2004. - 176 с.*
65. *Пилипенко Н.М.* Соціально-психологічний тренінг формування особистісних змін в умовах моделювання екзистенційної кризи// Практична психологія та соціальна робота, 2004.- №1. - С.68-70.
66. *Романова В. В.* Формування й оцінка іміджу навчального закладу// Держава та регіони, 2007.- №4. - С.216-219
67. *Тейц И.В.* Нормирование и регламент (режимы) рабочего времени: учеб.-метод, пособие. – М. : Дело и Сервис, 2002.
68. *Химич І.Г.* Імідж як важливий показник діяльності підприємства у сучасних

умовах розвитку корпоративної культури/ І.Г.Химич. Економіка та держава, 2009.- №9. - С.59-61.

69.Шкуро В.В. Еколого-гігієнічні проблеми сучасного урбанізованого міського середовища//Екологічний вісник,2005.-№7-8.– С.8-10.

70.Юрчук М.І., Новітні технології та екологічна безпека населення// Розвиток науки і освіти в навчальних закладах України на сучасному етапі: По матеріалах наук.-практ.конф., Житомир, 21-22 січ.1999 р.,1999.-Дод.1.– С.96-98.